

Despre culori în câteva dicționare românești. Perspectivă istorică și comparativă

Silvia Nicoleta BALTĂ*

Key-words: *colour words, lexicography, Romanian dictionaries*

1. Introducere

Numele de culori în limba română au făcut obiectul de cercetare al mai multor studii și lucrări, majoritatea focalizate pe aspecte de ordin lexico-semantic, care nu au vizat însă perspectiva lexicografică decât în mică măsură. Ne propunem în acest articol să descriem modul în care *numele de culori primare*¹ (*alb, albastru, galben, negru, roșu și verde*) din limba română sunt definite în câteva lucrări lexicografice, explicative, publicate în ultimele secole. Analiza are la bază următoarele dicționare, menționate aici în ordine cronologică:

- 1) *Dicționarul limbii române* (LM), conceput de A. T. Laurian și I. Massim (1871–1876), primul proiect lexicografic al Academiei Române (Societății Academice Române),
- 2) *Etymologicum Magnum Romaniae* (HEM), dicționarul nefinalizat al lui B. P. Hasdeu,
- 3) *Dicționarul etimologico-semantic al limbii române* (RES) redactat de către Alexandru Resmeriță și publicat în 1924,
- 4) *Dicționarul Academiei* (DA și DLR),
- 5) *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX),
- 6) *Noul dicționar explicativ al limbii române* (NODEX).

Folosirea mai multor lucrări lexicografice, publicate în secole diferite, prezintă avantajul de a pune în lumină, prin metoda comparativă, dezvoltarea cercetării lexicografice românești, constatarea similitudinilor și a deosebirilor în structurarea definiției lexicografice de la o lucrare la alta, dar și în cadrul aceleiași lucrări. Acest ultim aspect menționat ne permite să stabilim dacă există sau nu o consecvență în redactarea articolelor lexicografice consacrate denumirilor pentru culori analizate. Putem astfel vedea cât de mult sau cât de puțin a evoluat cercetarea

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România.

¹ Pentru a evita eventualele confuzii cu privire la întrebuițarea adjectivului *primar* cu referire la numele de culori, precizăm că acesta este folosit aici cu sensul propus de Angela Bidu-Vrânceanu (1986). Lingvistica bucureșteană stabilește distincția între *nume de culori primare* și *nume de culori secundare*. În limba română *numele de culori primare* sunt în număr de șase și anume: *alb, albastru, galben, negru, roșu și verde*. Potrivit afirmațiilor cercetătoarei, acestea sunt unități lexicale care aparțin atât limbii, cât și metalimbajului, având capacitatea de a grupa în jurul lor ceilalți termeni cromatici.

lexicografică românească cu privire la modul în care sunt definite denumirile pentru culori. Cercetarea întreprinsă pe terenul limbii române este completată ulterior cu informații obținute pe baza câtorva lucrări lexicografice binecunoscute pentru limbile franceză, spaniolă și engleză (TLFi, RAE, LONGMAN). Obiectivul secundar al lucrării urmărește astfel să stabilească eventualele asemănări și/ sau deosebiri privind modalitatea de definire a celor șase nume de culori supuse analizei în dicționarele românești, pe de o parte, și cele străine, pe de altă parte.

2. Tipologia lucrărilor lexicografice avute în vedere

Lexicografia românească, ale cărei origini sunt plasate de către unii cercetători (Seche 1966) în secolul al XVI-lea, odată cu tipărirea primelor lexicoane bilingve slavo-române, cunoaște începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea o dezvoltare de necontestat grație inițiativei și sprijinului financiar al Societății Academice Române. Din acest moment, cercetarea lexicografică din spațiul românesc își stabilește obiectivul de a realiza, după modelul oferit de alte națiuni, un mare dicționar explicativ al limbii române. Proiectul presupune un efort uriaș de documentare din partea lexicografilor, cu atât mai mult cu cât aceștia nu aveau modele anterioare. În felul acesta primele încercări de lucrări lexicografice considerate puncte de plecare în atingerea unuia dintre obiectivele Academiei, vor fi ulterior revăzute și adăugite. În afara marelui dicționar academic, care urmează să fie făcut accesibil publicului și în format electronic, în lexicografia românească a ultimelor decenii s-a înregistrat un număr din ce în ce mai mare de lucrări, monolingve, bilingve și poliglote, de dimensiuni mai mari sau mai mici, pe care însă nu ne propunem să le prezentăm aici, din moment ce obiectivul lucrării este cu totul altul.

În vederea analizei lexicografice a numelor de culori primare pornim de la dicționarele amintite în *Introducere*. Prezentarea pe scurt a câtorva elemente ce țin de specificul lor se dovedește deosebit de utilă în măsura în care aceste informații pot da seama de structurarea respectivelor definiții lexicografice.

LM, prima lucrare avută în vedere, concepută de A. T. Laurian și I. Massim la inițiativa Societății Academice, este un dicționar explicativ de orientare latinistă. Acest prim proiect, realizat în două volume, reprezintă în opinia membrilor Societății Academice Române „o încercare și un început” (Seche 1966: 154). Intrările lexicale reprezintă forme etimologizante sau pseudoetimologizante, iar exemplele oferite sunt toate construite, ceea ce arată ca dicționarul este conceput pe baza cunoștințelor de limbă ale autorilor.

Proiectul ambițios întreprins de Hasdeu (HEM), rămas nefinalizat, reprezintă a doua încercare de realizare a dicționarului academic al limbii române. Spre deosebire de LM care se dorea un dicționar general, HEM include în articolele lexicografice informații dintre cele mai diverse; elementele de ordin lingvistic și filologic sunt completate cu elemente de istorie, folclor, etnografie, sociologie, geografie și cultură generală (Seche 1969: 17). HEM este de fapt un dicționar enciclopedic și nu unul general explicativ așa cum fusese stabilit în proiectul inițial al Academiei.

RES² (1924), cea de-a treia lucrare lexicografică consultată, este rezultatul eforturilor unui filolog amator, profesorul de desen Alexandru Resmeriță. Deși obiectivul major al lucrării era să ofere o imagine corectă asupra componentei etimologice a limbii române, nu aceasta este latura în care a excelat autorul. Așa cum remarcă Mircea Seche (1969: 102-104), meritele acestei lucrări lexicografice sunt numărul mare de intrări lexicografice în partea consacrată cuvintelor comune și explicațiile de ordin semantic, redactate de cele mai multe ori într-un stil științific de calitate (vs. informațiile etimologice).

În ceea ce privește DA și DLR, o altă inițiativă³ de realizare a marelui dicționar academic, recent finalizată, și poate cea mai reușită până în prezent, trebuie spus că cele două serii au fost concepute de-a lungul unui secol de documentare și redactare (1906-2010). Faptul că cercetătorii diferiți au lucrat la conceperea lui într-o perioadă îndelungată de timp face ca principiile care au guvernat organizarea articolelor lexicografice să fie diferite. Față de HEM, DA și DLR atestă un mare progres (Seche 1969: 52), deoarece se revine la proiectul academic inițial, acela de a realiza un dicționar general explicativ al limbii române. Dicționarul academic în cele două serii este așadar un dicționar prin excelență explicativ și istoric, o lucrare ce oferă informații semantice și etimologice cu mult mai complete și, de asemenea, un număr mare de contexte exemplificatoare (exemple atestate) prezentate cronologic.

DEX și NODEX sunt dicționare generale monolingve non-enciclopedice explicative, fără contexte. Sunt lucrări care se adresează publicului larg; DEX reprezintă, poate, dicționarul românesc cel mai des consultat atât în format carte, cât și online.

3. Definiția lexicografică a numelor de culori

Cele șase cuvinte cromatice supuse analizei sunt considerate în cercetările semantice de tip structuralist consacrate fenomenului „culoare” din limba română *termenii fundamentali* ai paradigmatelor cromatice (Bidu-Vrănceanu 2008) sau *cuvinte-axiomă*⁴, în sensul că toate celelalte unități lexicale care exprimă ideea de culoare se raportează din punct de vedere semantic în primul rând la acestea. În această situație, apare firească întrebarea cu privire la modul în care sunt definite cuvintele *alb, albastru, galben, negru, roșu, verde* în dicționarele mai sus indicate.

² Luarea în calcul, în lucrarea de față, a acestui dicționar, considerat de cele mai multe ori un eșec lexicografic, nu trebuie să fie, în opinia noastră, condamnată. Așa cum susține Mircea Seche (1969), RES nu trebuie catalogat și trecut pe lista celor mai mari erori ale lexicografiei românești. Exagerările pe care autorul le face în ceea ce privește componenta etimologică a vocabularului limbii române, condamnate în mod întemeiat de specialiști, nu trebuie generalizate și la componenta semantică a dicționarului.

³ O încercare anterioară de realizare a dicționarului academic aparține lingvistului ieșean Alexandru Philippide, care fusese desemnat de Academie să ducă la bun sfârșit proiectul. Din cauza unor tensiuni interne, Philippide renunță la îndatorirea sa și decide să continue lucrarea pe cont propriu. Apariția primelor două fascicule ale dicționarului academic sub coordonarea lui Sextil Pușcariu, noul lingvist desemnat să finalizeze proiectul, îl determine pe Philippide să renunțe definitiv la obiectivul propus (Seche 1969: 34-37).

⁴ „Cuvintele-axiomă (pentru a fi interpretate astfel) trebuie să nu poată fi definite (condiția că nu trebuie definite putând să fie subiectivă) [...] numerele primare și numele de culori nu se pot defini din punct de vedere componential decât prin ele însele sau, altfel spus, nu se descompun în seme. De aceea, ele apar în aceeași formă ca termeni ai limbii și ai metalimbajelor” (Bidu-Vrănceanu 1986: 40).

Trebuie precizat că cele șase cuvinte fac parte din fondul principal lexical al limbii române și că sunt caracterizate printr-o anumită bogăție semantică și putere de derivare (mai puțin în cazul lui *albastru*) (Sala 1988: 42-43). Prin urmare, absența lor din inventarul lexicografic al oricărei lucrări este puțin probabilă (cel puțin în cazul lucrărilor lexicografice finalizate). Fiind vorba de cuvinte polisemantice, menționăm că avem în vedere în analiza de față numai sensul principal sau sensurile principale cromatice ale acestora. O analiză a organizării articolelor de dicționar sau a ierarhiei semantice a acestor cuvinte nu este mai puțin interesantă, aceasta putând face obiectul de cercetare al unei alte lucrări.

Descrierea sensului lexical în dicționare, lucrări cu caracter normativ, pune o serie de probleme. Pe lângă faptul că limbajul-obiect în care este redat cuvântul-titlu și limbajul descrierii sau metalimbajul lexicografic nu există de cele mai multe ori deosebiri, fapt care poate antrena așa-numitul fenomen al circularității lexicografice⁵, alte elemente mai puțin dorite, precum redundanța explicațiilor semantice sau complexitatea limbajului folosit, pot constitui, de asemenea, probleme cu care se confruntă redactorii unor asemenea lucrări. Potrivit studiilor de specialitate, în orice definiție lexicografică, informația trebuie redată cât mai concis și într-un limbaj precis și univoc (Bidu-Vrânceanu 1988: 16-17).

Utilizăm în lucrarea de față sintagme binecunoscute în lexicografie și care nu mai necesită explicații, precum *cuvânt-titlu/ cuvânt-intrare/ intrări lexicografice, definiție lexicografică* sau *articol de dicționar*, acesta din urmă limitat aici, după cum am precizat, numai la acele sensuri principale cromatice, sau denotativ-descriptive⁶, pe care le-am extras și prezentat în anexe. De asemenea, menționăm că prin *nume de culori* înțelegem la nivel morfologic atât adjectivele cromatice, cât și substantivele corespondente. Urmărim în paginile următoare să stabilim în primul rând care sunt elementele relevante în definirea sensurilor cromatice ale celor șase cuvinte din dicționarele românești supuse analizei. Rezultatele obținute sunt ulterior privite comparativ în cadrul lexicografiei de limbă română, dar și prin raportare la alte câteva lucrări lexicografice străine.

3.1. Cazul lexicografiei românești

Este binecunoscut faptul că două lucrări care tratează același subiect chiar prin aceleași metode nu sunt perfect identice. Lucrările lexicografice nu fac excepție de la această regulă, cu atât mai mult cu cât se admite ca adevăr general valabil ideea că o lucrare de acest tip este permanent supusă remanierilor din moment ce limbile nu reprezintă fenomene statice. Prin urmare, deosebirile care apar în definițiile cuvintelor cromatice din lucrările lexicografice cercetate trebuie puse fie pe seama stadiului de dezvoltare a lexicografiei românești, fie pe seama diferitelor modalități de descriere a sensurilor, acestea putând depinde de tipul respectivelor lucrări lexicografice. Dintre acestea din urmă amintim raportarea la referent, indicarea

⁵ În literatura de specialitate se vorbește despre *circularitate* în definițiile lexicografice atunci „când lipsește o definiție sau se trimite de la un articol de dicționar la altul (Bidu-Vrânceanu 1988: 17).

⁶ „Sensul denotativ-descriptiv reprezintă elementul relativ stabil al uzului unui cuvânt și se bazează pe o definiție externă, strâns legată de extralingvistic, de proprietățile clasei de obiecte așa cum sunt văzute de o anumită comunitate social-istorică, de exemplu de vorbitorii limbii actuale” (Bidu-Vrânceanu 1993: 17).

spectrului cromatic, referirea la o altă culoare sau la o nuanță a unei alte culori, la un amestec de culori, indicarea unor sinonime (definiția sinonimică) sau antonime, descrierea fizică, exemple etc.⁷.

3.1.1. Alb este definit în dicționarele supuse analizei în maniere diferite. LM înregistrează numai sensul adjectivului *alb*, în timp ce toate celelalte oferă explicații semantice și pentru substantivul corespondent. De asemenea, trebuie subliniat faptul că definiția nu este foarte inspirată din moment ce adj. *alb* este echivalat cu parafraza „de culoare albă”. Se ajunge astfel la așa-numitul procedeu al circularității lexicografice, pe care îl regăsim și în RES, unde definiția adjectivului este următoarea „care are culoarea albă”. Nici substantivul *alb* nu se bucură de o definiție mai precisă, fiind explicat în RES drept „culoarea albă”. Este foarte greu de imaginat cum poate înțelege un vorbitor obișnuit al limbii române sensul acestor cuvinte cromatice. Situația se prezintă în mod diferit în HEM unde adjectivul este definit prin referire la tonalitatea culorii („cea mă deschisă din toate culorile”) prin comparație cu adj. *negru*, antonimul său („care este culoarea cea mă închisă”). Deși nu oferă o definiție explicită a sensului adjectivului *alb*, ci recurge la mai multe comparații („Sensul lui *alb* se cunoaște din următoarele comparații: *Dinții lui mai albi vor fi decât laptele, Două iepe albe ca zăpada, Alb ca colilia, ca lebăda, Alb ca spuma laptelui*”), DA reușește totuși să creeze în mintea cititorului imaginea a ceea ce înseamnă *alb*, deoarece elementele cu care se realizează comparația sunt realități binecunoscute. În acest caz, definiția substantivului *alb* prin „culoare albă” devine comprehensibilă. Modalitatea de definire prin apelul la referenți cunoscuți este preluată în DEX și NODEX, lucrări în care adj. *alb* este echivalat prin „care are culoarea zăpezii (a laptelui)”. În ceea ce privește substantivul, acesta este descris dintr-o perspectivă mai degrabă științifică. Descrierea fizică a fenomenului („culoare obținută prin suprapunerea luminii zilei”) este completată în cele două dicționare fie prin trimitere la definiția dată adjectivului („culoarea descrisă mai sus”, adică culoarea zăpezii, a laptelui), fie printr-un sinonim („albeață”).

3.1.2. Albastru este un caz special, deoarece este definit în LM și DA ca fiind o nuanță mai deschisă a culorii *vinete* („De colore veneta care bate tare in albu”, respectiv „*Albastru* este o nuanță mai deschisă a culorii «vinete»”), explicație lexicografică care anulează statutul de termen fundamental de paradigmă propus de Angela Bidu-Vrăncianu în numeroasele sale lucrări. Acest prim nucleu al definiției este completat în LM cu o informație care trimite la un singur referent, *cerul* („de culoarea cerului”), iar în DA la mai mulți referenți, *cerul*, *marea*, *ochii* și, bineînțeles, cu câteva exemple sugestive. Definiția prin raportare la referentul *cer/cer senin* este adoptată și în DEX și NODEX. Surprinzător și în mod eronat, definiția din RES deși indică valoarea morfologică de adjectiv, explicitează de fapt sensul substantivului corespondent (adj. „Culoare albastră ca cerul senin”). Într-o situație

⁷ Ideea lucrării a pornit de la un articol al lui Cano Silva (2009), consacrat articolelor lexicografice ale numelor de culori din două dicționare de limbă spaniolă (RAE și DEUM *Diccionario del español usual en México*, 1996). Autorul identifică 9 elemente sau nuclee în definirea numelor de culoare: „1) referente, 2) mención del espectro cromático, 3) remisión a otro color, 4) mezcla de colores, 5) matiz de otro color, 6) definición sinónmica, 7) establecimiento del color entre otros dos colores, 8) descripción física y 9) ejemplos” (Cano Silva 2009: 179).

asemănătoare se află definiția propusă în HEM: adjectivul este definit ca substantiv. Hasdeu preferă definiția prin raportare la teoria culorilor („una din cele *îre*lor principale”), și prin situarea lui *albastru* între alte două culori („între «galben» și «roșu»”). Aceste nuclee ale definiției sunt completate prin sinonimul *vânăt* („Sinonim cu *vânăt* (= lat. *venetus*), care totuși înseamnă numă un *albastru* măi închis”), abordare care ne reamintește că ceea ce trebuia definit este un cuvânt cu valoare morfologică de adjectiv. Dacă substantivul *albastru* nu s-a bucurat de o atenție deosebită din partea autorilor LM, HEM și RES, în DA, DEX și NODEX, acesta își redobândește locul binemeritat. Și de această dată modalitățile sau nucleele de definire sunt diferite în cazul celor trei lucrări. În DA, autorii preferă parafraza „culoare albastră” și câteva contexte de exemplificare (unul dintre exemple face referire de fapt la adjectivul *albastru*). În DEX modalitățile sunt mult mai diversificate, în sensul că pe lângă referirea la spectrul luminii („Una dintre culorile fundamentale ale spectrului luminii”) este indicată și poziția în cadrul acestuia prin raportare la alte două culori („situată între verde și indigo”). De asemenea, definiția conține și parafraza „culoarea descrisă mai sus” (adică „culoarea cerului senin”) și două sinonime („albăstreală, albăstrime”). Mai puțin dezvoltată este definiția din NODEX, lucrare în care substantivul este definit prin indicarea spectrului și a poziției sale între alte două culori (*violet* și *verde*), dar și prin raportare la un referent cunoscut („nuanța cerului senin”).

3.1.3. Galben. În definirea adjectivului cromatic *galben*, dicționarele supuse analizei recurg la unul („de colorare galbenă (ca lămâia)”, cf. RES) sau mai mulți referenți („de culoarea aurului, a lămâiei etc.”, cf. DEX, NODEX) sau numai la contexte de exemplificare, acest din urmă caz fiind specific DA („*Erà pe acel câmp flori foarte frumoase (...) galbene, albastre, galbena lumină a candelii, lumânări de ceară galbenă* etc.”). În LM, deși cuvântul-titlu este indicat cu valoarea morfologică de adjectiv, definiția formulată este cea a substantivului corespondent, iar exemplele oferite indică atât valoarea adjectivală, cât și cea substantivală a cuvântului: „Un’a d’între cele septe culori alle prismei care e si colórea aurului, a lemôniei, a safranului: *colóre galbina, flore galbina, pannura galbina; tómn’a cadu d’in arbori foliele galbine; faci’a lui s’a facutu galbina ca cér’a; colorile Austriei su negru si galbinu, galbinulu e colórea mortii*”. Aceasta cuprinde atât o referire la spectrul cromatic, cât și indicarea mai multor referenți și a mai multor exemple construite. RES nu înregistrează însă și forma substantivală. În DA, DEX și NODEX, definirea substantivului *galben* se realizează prin modalități diferite, după cum urmează: parafrază („colorare galbenă”) și contexte de exemplificare în cazul DA, referire la spectrul solar și poziționarea culorii galbene între alte două culori ale spectrului („între portocaliu și verde”) în DEX și, din nou, referirea la spectru, informație completată cu indicarea unui referent („culoarea aurului”) în cazul NODEX.

3.1.4. Negru. În ceea ce privește cuvântul *negru*, autorii LM propun pentru adjectiv o dublă definiție: prin intermediul antonimului *alb* („contrariu *albu, candidu*”) și prin precizarea absenței culorii („sau mai bene, lipsitu de coloré”), la care se adaugă mai multe exemple („*Arabii sunt negri, bou negru, vacca negra, mai negru ca pecur’a*”). RES definește numai adjectivul *negru* inițial prin referire la culoarea neagră (!) („care are colorare neagră”), după care se precizează despre ce

culoare este vorba prin intermediul unei comparații („cum este întunecul nopții”). În DLR, definiția propriu-zisă a adjectivului *negru* este precedată de mărci contextuale de întrebuințare („despre obiecte, părți ale unor ființe”). Autorii fac apel la mai multe modalități de definire după cum urmează: enunț construit pe baza negației („care nu reflectă lumina”), indicarea tipului de culoare/ nuanță („care are culoarea cea mai închisă”), indicarea mai multor referenți („de culoarea funinginii, a cărbunelui, a penelor corbului”), sinonime („păcuriu, (regional) muriu”). În același fel este definit adjectivul și în DEX, în timp ce autorii NODEX recurg numai la definiția cu ajutorul referenților („care este de culoarea cărbunelui, a smoalei, a funinginii etc.”). Sensul substantivului *negru* nu este dat în LM, lucrare care, prin intermediul exemplului propus („*negrule, albulu, verdele, albastrulu, rosiulu, galbinulu sunt culori principale*”), indică numai faptul că este vorba de o culoare și nimic mai mult. În DLR, DEX și NODEX, substantivul *negru* este definit prin parafrază („culoare neagră”) și sinonime („negreală, negreață”, cf. DLR; „negreală”, cf. NODEX), dar și printr-un enunț tehnic în cazul DEX („culoarea unui corp care nu reflectă lumina”).

3.1.5. Roșu. La fel ca în situațiile anterioare, cuvântul *roșu*, în dubla sa realizare morfologică, este definit în lucrările supuse analizei în maniere diferite. Merită reținut faptul că adjectivul este ilustrat în LM numai prin intermediul exemplelor („*Sangele animaliloru mai perfecte e rossiu; omeni rossii la facia; vestimente rossie, pene rossie, bracie rossie, falmmure rossie; muri rossii de reflexionea luminei sorelui in opponere; rossia arame; auru rossiu aproape ca aramea*”), că definiția din RES îmbină explicația semantică specifică adjectivului, realizată cu ajutorul sinonimelor („arămiu, roșcat”), cu cea a substantivului corespondent care face apel la mai mulți referenți („culoare roșie ca a sângelui”, „culoare de cinabru”, „culoarea focului”). În DLR, DEX și NODEX, primul nucleu al definiției este reprezentat de indicarea referenților („de culoarea sângelui, a rubinului”, cf. DLR; „de culoarea sângelui”, cf. DEX, NODEX), după care sunt indicate unul sau mai multe sinonime („arămiu, bordo, cărămiziu, purpuriu, roibat, stacojiu, teracot, vișiniu, (înv. și reg.) mohorât, morosliv, rojolin”, cf. DLR; „roșcat, roșcovan, arămiu”, cf. DEX; „sângeriu”, cf. NODEX). DEX propune un al treilea nucleu de definire, anume indicarea nuanței unei alte culori: „de culoare rumenă aprinsă”. Cu privire la substantivul *roșu*, acesta este definit în LM prin parafraza „colore rossia” și prin indicarea mai multor exemple („*rossiulu bate la ocli mai tare ca celle alte culori; rossiulu inclisu, desclisu, luminosu*”). În DA/DLR, DEX și NODEX, *roșu* este definit prin referire la poziția în cadrul spectrului luminii. Dacă definițiile din DLR și DEX realizează o foarte sumară descriere fizică a fenomenului din moment ce se precizează că *roșu* se situează la marginea spectrului spre lungimile de undă mari, în NODEX definiția indică faptul că este vorba de a șaptea culoare a spectrului solar. În DLR mai este indicată și parafraza „culoare roșie”, iar în DEX se face trimitere și la un referent („culoare sângelui”).

3.1.6. Verde. În cazul adjectivului *verde*, un prim nucleu de definire în dicționarele analizate este dat de indicarea referentului („de culoarea erbei”, cf. LM; „care are culoarea frunzelor, a ierbii, sau, în general, a vegetației proaspete (de vară)”, cf. DLR, DEX; „care este de culoarea frunzelor (ierbi, arbuștilor, copacilor)”),

cf. NODEX). În plus, LM oferă mai multe exemple construite, cea mai mare parte bine alese („*colore verde, érba verde, frondia verde, póme verdi, totu campulu e verde; velu verde; acésta colore bate in verde*”). În afara definiției prin intermediul referențelor, în DLR apare și modalitatea de definiție prin indicarea unui amestec cromatic („(despre culoare) care are o nuanță particulară, rezultată din combinarea galbenului și a albastrului”), precum și poziția ocupată în cadrul spectrului („care se află între aceste două culori în spectrul solar”). Este prezentă, de asemenea, și definiția sinonimică („reg.) mușchiu, verzac”). În cazul substantivului *verde*, ilustrat în LM numai prin enunțul *Verdele nu suppere oculii*, definițiile propuse în DLR, DEX și NODEX fac referire la spectrul solar și poziția pe care culoarea o ocupă în cadrul acestuia („situată între galben și albastru”). În DLR și DEX mai apare și nucleul de definiție pe baza indicării mai multor referenți („[culoare] care este aceea a frunzelor, a ierbii (fragede) sau, în general, a vegetației proaspete (de vară)”).

3.2. Observații cu privire la culori în TLFi, RAE, LONGMAN

Dacă în secțiunea anterioară am putut remarca modul în care sunt concepute definițiile sensurilor cromatice principale în câteva dicționare ale limbii române, rămâne să vedem acum cum se prezintă situația în lucrări publicate în alte limbi și în alte spații culturale. Așa cum aminteam în *Introducere*, am ales pentru această secțiune trei lucrări explicative monolingve: TLFi, RAE și LONGMAN. TLFi reprezintă o lucrare lexicografică de anvergură, cu o descriere detaliată a sensurilor, cu contexte exemplificatoare și bogate informații etimologice. Celelalte două sunt dicționare uzuale.

Compararea definițiilor lexicografice pentru cele șase cuvinte cromatice în aceste dicționare ne conduce la o primă observație legată de modul în care se face descrierea celor două realizări morfologice ale cuvântului cromatic. TLFi propune o singură intrare și definiții distincte pentru adjectivul cromatic și substantivul corespondent, după cum ne arată exemplul lui *bleu*:

BLEU, BLEUE, adj. et subst. masc.

I. *Emploi adj.* Qui, parmi les sept couleurs fondamentales du spectre, se situe entre le vert et l'indigo, et rapelle notamment la couleur diurne du ciel sans nuage, celle de l'eau profonde et clair, etc.

II. *Emploi subst.* La couleur bleue.

În RAE, de cele mai multe ori este explicat inițial sensul adjectivului, după care se indică poziția culorii în spectru și mențiunea *u.(m.)t.c.s.(m.)* („usado, usada, usados también (más) como sustantivo (masculino)”), după modelul lui *azul*, de exemplu:

AZUL. 1. adj. Del color del cielo sin nubes. Es el quinto color del espectro solar. U.t.c.s.

LONGMAN preferă intrări separate pentru cele două realizări morfologice ale cuvântului cromatic, după cum urmează:

BLUE adj. 1. Having the colour of the sky or the sea on a fine day.

BLUE n. 1. The colour of the sky or the sea on a fine day.

Așadar, structurarea articolelor lexicografice diferă de la un dicționar la altul. În ceea ce privește modalitatea în care sunt definite sensurile, întâlnim și în aceste lucrări nuclee de definiție care fac trimitere la unul sau mai mulți referenți. Modalitatea aceasta de definiție este preferată de RAE și LONGMAN. Astfel, sp. *blanco* este definit „del color que tienen la nieve o la leche”, iar eng. *white* „having the colour of milk, salt, or snow”. Un alt exemplu, sp. *verde* este definit „de color semejante al de la hierba fresca, la esmeralda, el cardenillo, etc.”, iar eng. *green* este explicat „having the colour of grass or leaves”. Definiția din RAE pentru sp. *rojo* nu se mai înscrie în această paradigmă. Adjectivul este definit prin indicarea nuanței unei alte culori: „encarnado muy vivo”.

În TLFi, definiția lui „verde” face referire mai întâi la spectrul luminii și la poziția pe care fr. *vert* o ocupă în cadrul acestuia prin raportare la alte două culori („[En parlant d'une couleur du spectre solaire] Qui se trouve entre le bleu et le jaune”), după care este descris fenomenul fizic prin indicarea lungimilor de undă, informații științifice care nu sunt neobișnuite într-un asemenea dicționar („*en partic.* „qualifie des radiations lumineuses dont la longueur d'onde avoisine 0,52 μ (micron), ou les radiations complexes qui produisent sur l'oeil une impression analogue”). Dacă definiția prin intermediul referenților este poate cea mai accesibilă vorbitorului obișnuit, TLFi nu pare să explicitizeze foarte clar sensul adjectivului *vert*. Substantivul corespondent însă primește o explicație de natură referențială de genul „couleur de végétaux chlorophylliens surtout au printemps et en été”, nu înainte ca acest cuvânt să fie definit științific („tonalité correspondant à la bande spectrale qui est comprise entre les bleus et les jaunes (entre 500 et 570 nm [nanomètre environ])”). Specificitatea dicționarului tezaur al limbii franceze permite uneori comentarii suplimentare de genul celor din articolul lexicografic consacrat fr. *noir*. Adjectivul este definit mai întâi prin indicarea absenței luminii, după care se marchează comentariul următor: „à strictement parler, *noir* ne désigne pas une couleur. Le corps noir absorbe intégralement les rayons qu'ils reçoit à la surface. Mais la langue retient le fait que le noir produit une impression visuelle analogue à celle des couleurs et admet couramment la couleur noir”.

Ideile de mai sus ne permit să facem câteva observații de ordin general. În ceea ce privește latura semantică a explicațiilor lexicografice ale celor șase cuvinte cromatice, în dubla lor realizare morfologică, se poate spune că LONGMAN este mult mai consecvent decât celelalte două lucrări, prin simplul fapt că substantivul este definit prin aceleași nuclee semantice care apar în definiția adjectivului corespondent. Dintr-o altă perspectivă, RAE acordă un loc privilegiat adjectivului cromatic din moment ce este dat ca intrare lexicografică, iar substantivul doar menționat. În ceea ce privește TLFi, acesta excelează uneori în informații de ordin științific (vezi *vert*) și comentarii suplimentare (vezi *noir*).

4. Considerații concluzive

Pe baza descrierilor anterioare se pot stabili două etape în dezvoltarea cercetării lexicografice românești: etapa „pre-științifică” (LM, HEM, RES) și etapa „științifică” (DA/DLR, DEX, NODEX). Clasificarea propusă se justifică în primul rând prin modalitatea de structurare a definiției cuvântului-titlu în dubla sa realizare morfologică, de adjectiv, respectiv substantiv. Se constată faptul că, spre deosebire

de LM, HEM și RES care nu respectă întotdeauna această distincție de natură morfologică și nu numai (v. *galben* în LM, *alb* și *albastru* în HEM, *albastru*, *roșu* (1) și *verde* în RES), celelalte dicționare consultate (DA⁸/DLR, DEX și NODEX) oferă o structurare unitară a definițiilor, în sensul că adjectivul x este definit ca adjectiv, iar substantivul x ca substantiv. Se impune totuși o precizare, deoarece în NODEX avem intrări separate pentru cele două valori morfologice ale cuvântului cromatic, substantivul fiind prezentat, surprinzător, cel dintâi. Surprinzător pentru că din punct de vedere ontologic, se admite că adjectivul este forma gramaticală pe care culoarea o dobândește inițial și abia pe urmă, prin conversiune, se ajunge și la substantiv.

În ceea ce privește modalitățile de descriere a sensurilor cromatice, reiese din compararea definițiilor lexicografice ale celor șase nume de culoare faptul că în ambele etape din dezvoltarea lexicografiei românești stabilite de noi, lexicografiile recurg fie la una, fie la mai multe modalități/ nuclee de definire a sensului cromatic principal. Dintre acestea, cea mai des întrebuințată, cel puțin în cazul DA/DLR, DEX și NODEX, este aceea care face referire la unul sau mai mulți referenți. Constatăm, de asemenea, că DLR recurge uneori și la definiția sinonimică (vezi *negru*, *roșu*, *verde*) mai ales în cazul adjectivelor cromatice, modalitate de definire aproape inexistentă în TLFi, RAE sau LONGMAN.

Ne exprimăm convingerea că analizele critice comparative de tipul acesteia pe care am încercat să o realizăm aici, pot contribui la clarificarea unor probleme mai mult sau mai puțin importante care pot să apară în redactarea definițiilor lexicografice ale cuvintelor limbii române.

Anexe

	LM	HEM
alb	Adj. De culoare alba, candidu, fôra macula.	Adj. Cea măi deschisă din tôte colorile, în opozițiune cu <i>negru</i> , care este culórea cea măi închisă. Subst.m. sg. Le blanc, couleur blanche. Adjectivul <i>alb</i> substantivat.
albastru	Adj. De colóre veneta care bate tare in albu, de colórea cerului.	Adj. Una din cele trei colorî principale, între „galben” și „roșu” (...). Sinonim cu <i>vânăt</i> (= lat. <i>venetus</i>), care totuși însemnăză numai un <i>albastru</i> măi închis).

⁸ Includerea DA în categoria lucrărilor cu caracter științific se face cu unele rezerve; vezi în acest caz exemplele pentru subst. *albastru*. O clasificare mult mai riguroasă a lucrărilor consultate ar plasa DA undeva între cele două etape amintite din dezvoltarea lexicografiei de limbă română.

galben	Adj. Un'a d'între cele septe culori alle prisme care e si colórea aurului, a lemóniei, a safranului: <i>colóre galbina, flore galbina, pannura galbina; tómn'a cadu d'in arbori foliele galbine; faci'a lui s'a facutu galbina ca cér'a; colorile Austriei su negru si galbinu, galbinulu e colórea mortii.</i>	
negru	Adj. Contrariu <i>albu, candidu</i> ; sau mai bene, lipsitu de colóre; 1. proprie: <i>Arabii sunt negri, bou negru, vacca negra, mai negru ca pecur'a.</i> [etc.] Subst. In genere, ca subst. abstractu, fora plurale: <i>negrulu, albulu, verdele, albastrulu, rosiulu, galbinulu sunt colori principali.</i>	
roșu	Adj. <i>Sangele animaliloru mai perfecte e rossiu; omeni rossii la facia; vestimente rossie, pene rossie, bracie rossie, falmmure rossie; muri rossii de reflesionea luminei sorelui in opponere; rossia arame; auru rossiu aprope ca aramea.</i> [etc.] Subst. reale abstr. <i>rossiulu = colóre rossia: rossiulu bate la oculi mai tare ca celle alte colori; rossiulu inclisu, desclisu, luminosu</i> [etc.]	
verde	Adj. De colórea erbei: <i>colóre verde, érba verde, frondia verde, póme verdi, totu campulu e verde; velu verde; acésta colóre bate in verde.</i> Subst. <i>Verdele nu suppere oculii.</i>	

	RES	DA/DLR
alb	Adj. Care are culoarea albă. Subst. Coloarea albă.	I. Adj. 1. Sensul lui <i>alb</i> se cunoaște din următoarele comparații: <i>Dinții lui mai albi vor fi decât laptele, Două iepe albe ca zăpada, Alb ca colilia, ca lebăda, Alb ca spuma laptelui</i> (ș.a.). II. Subst. masc. 1. Alb = „culoare albă”. <i>Erà mai alb, la față, ca albul varului.</i> (ex. construit)
albastru	Adj. Culoare albastră ca cerul senin.	I. Adj. 1. <i>Albastru</i> este o nuanță mai deschisă a culorii „vinete”, exprimând mai ales culoarea cerului, a ochilor, a mării (ex.: <i>atlas albastru, cer albastru, zare albastră</i> etc.). II. Subst. 1. Culoare albastră. <i>Cianoferura de potas dă un precipitat albastru închis, Albastrul mării, Albastrul cerului.</i>
galben	Adj. 1) De culoare	I. Adj. <i>Erà pe acel câmp flori foarte frumoase (...)</i>

	galbenă (ca lămâia).	<i>galbene, albastre, galbena lumină a candelii, lumânări de ceară galbenă etc.</i> II. Substantivat. 1. Subst.masc. Culoare galbenă. <i>Negreața cea amestecată cu galben (...).</i>
negru	Adj. 1) Care are culoare neagră, cum este întunerecul nopții.	1. Adj. (Despre obiecte, părți ale unor ființe etc.) Care nu reflectă lumina, care are culoarea cea mai închisă; de culoarea funinginii, a cărbunelui, a penelor corbului; păcuriu, (regional) muriu. (ex.) 2. S.n. Culoare neagră; negreală, negreață (ex.).
roșu	Adj. 1) Culoare roșie ca a sângelui. 4) arămiu, roșcat. 8) culoarea de cinabru. 9) culoarea focului.	I. 1. Adj. De culoarea sângelui, a rubinului. V. <i>arămiu, bordo, cărămiziu, purpuriu, roibat, stacojiu, teracot, vișiniu</i> , (înv. și reg.) <i>mohorât, morosliv, rojolin</i> . (ex.) I. 4. S. n. Culoarea roșie, prima dintre culorile fundamentale ale spectrului luminii, situată la marginea acestuia spre lungimile de undă mari. (ex.)
verde	Adj. 1) Culoare verde (a frunzelor de plante și arbori).	I. Adj.1. Care are culoarea frunzelor, a ierbii, sau, în general, a vegetației proaspete (de vară); (despre culoare) care are o nuanță particulară, rezultată din combinarea galbenului și a albastrului; care se află între aceste două culori în spectrul solar; (reg.) mușchiu, verzac. (ex.) IV. S. n. 1. Cea de a patra culoare fundamentală a spectrului solar, situată între galben și albastru, care este aceea a frunzelor, a ierbii sau, în general, a vegetației proaspete (de vară). (ex.)

	DEX	NODEX
alb	I. Adj. 1. Care are culoarea zăpezii, a laptelui; (despre culori) ca zăpada, ca laptele. III. S.n. 1. Culoare obținută prin suprapunerea luminii zilei; culoarea descrisă mai sus.	ALB ¹ n. 1) Culoare obținută prin suprapunerea tuturor componentelor spectrului luminii zilei; albeață. ALB ² adj. 1) Care are culoarea zăpezii.
albastru	1. Adj. Care are culoarea cerului senin. 2. S.n. Una dintre culorile fundamentale ale spectrului luminii, situată între verde și indigo; culoarea descrisă mai sus; albăstreală, albăstrime.	ALBASTRU ¹ n. 1) Culoare a spectrului solar care se află între violet și verde, având nuanța cerului senin. ALBASTRU ² adj. Care are culoarea cerului senin.
galben	1. Adj. De culoarea aurului, a lămâiei etc.	GALBEN ¹ n. Una dintre culorile fundamentale ale spectrului solar;

	2. S.n. Una dintre culorile fundamentale ale spectrului solar, situată între portocaliu și verde.	culoarea aurului. GALBEN ² adj. 1) Care este de culoarea aurului sau a lămâii; ca aurul; ca lămâia.
negru	I. Adj. 1. (Despre obiecte, ființe etc.) Care nu reflectă lumina, care are culoarea cea mai închisă; de culoarea funinginii, a cărbunelui; (despre culori) ca funinginea, ca penele corbului, cu cea mai închisă nuanță. II. 1. S.n. Culoarea unui corp care nu reflectă lumina; culoare neagră (I 1).	NEGRU ¹ n. 1) Culoare neagră; negreală. NEGRU ² adj. 1) Care este de culoarea cărbunelui, a smoalei, a funinginii etc.
roșu	I. Adj. 1. De culoarea sângelui. 2. Roșcat, roșcovan, arămiu. 3. De culoare rumenă aprinsă. III. S.n. 1. Una dintre culorile fundamentale ale spectrului luminii, situată în marginea acestuia dinspre lungimile de undă mari; culoarea sângelui.	ROȘU ¹ n. 1) A șaptea culoare a spectrului solar. ROȘU ² adj. 1) Care este de culoarea sângelui; sângieriu.
verde	I. Adj. 1. Care are culoarea frunzelor, a ierbii sau, în general, a vegetației proaspete de vară. III. S.n. Una dintre culorile fundamentale ale spectrului solar, situată între galben și albastru, care este aceea a frunzelor, a ierbii fragede etc.	VERDE ¹ adj. 1) Care este de culoarea frunzelor (ierbii, arbuștilor, copacilor). VERDE ³ n. Culoare a spectrului luminii, situată între albastru și galben.

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință

- DA: *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I, A-B, București, 1913; tomul I, partea a II-a, C, București, 1940; tomul I, partea a III-a, D-De, București, 1949; tomul II, partea I, F-I, București, 1934; tomul II, partea a II-a, J-Lacustru, București, 1937, *Ladă-Lepăda*, București, 1940, *Lepăda-Lojniță*, București, 1940.
- DEX: *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Academiei Române, 1998.
- DLR: *Dicționarul limbii române* (serie nouă), București, 1965-2010.
- HEM: B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, vol. I-IV, București, Socec, 1886-1898.
- LM: A. T. Laurian, I. Massim, *Dictionariulu limbei romane. Dupo insarcinarea data de Societatea Academica Romana*, vol. I: A-H și *Glossariu care coprinde vorble d'in limb'a romana straine prin originea sau form'a lor, cumu si celle de origine*

indouiosa, 1871, vol. II: I-Z, 1876, Bucuresti, Noua typographia a laboratoriloru romani.

LONGMAN: *Longman Dictionary of Contemporary English*, Fourth Edition, Pearson Education Limited, Essex, 2008.

NODEX: *Noul dicționar explicativ al limbii române*, București, Litera Internațional, 2001.

RAE: *Diccionario de la lengua española*, Vigésima segunda edición, Real Academia Española, <http://www.rae.es/rae.html>.

RES: Alexandru Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române*, Craiova, Institutul de cultură „Ramuri”, 1924.

TLFi: *Le Trésor de la Langue Française informatisé*, <http://www.atilf.atilf.fr/>.

B. Literatură secundară

Bidu-Vrănceanu 2008: Angela Bidu-Vrănceanu, *Câmpuri lexicale în limba română. Probleme teoretice și aplicații practice*, București, Editura Universității din București.

Bidu-Vrănceanu 1993: Angela Bidu-Vrănceanu, *Lectura dicționarelor*, București, Editura și Atelierele Tipografice „Metropol”.

Bidu-Vrănceanu 1986: Angela Bidu-Vrănceanu, *Structura vocabularului limbii române contemporane. Probleme teoretice și aplicații practice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Bidu-Vrănceanu/ Forăscu 1988: Angela Bidu-Vrănceanu/ Narcisa Forăscu, *Cuvinte și sensuri. Polisemia, sinonimia, antonimia prin exerciții*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Cano Silva 2009: Octavio Cano Silva, *Artículos lexicográficos de los colores en dos diccionarios hispánicos. Estado de la cuestión*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare»” Suceava, Seria Filologie – A. *Lingvistică*, tomul XV, nr. 1, Suceava, Editura Universității din Suceava, p. 177-188.

Sala 1988: Marius Sala (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Seche 1966: Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, *De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică.

Seche 1969: Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II, *De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică.

About Colours in some of the Romanian Dictionaries. Historical and Comparative Perspective

The article analyses the lexicographic definitions of six colour words (*alb/ white, albastru/ blue, galben/ yellow, negru/ black, roșu/ red, verde/ green*) in some of the Romanian dictionaries published in the last two/ three centuries. The paper aims to illustrate from a historical and comparative perspective the elements used in the lexicographic definitions of these colour words. The approach offers also the possibility to see the dynamic and the progress of the Romanian lexicography during the last period of time.